

Bert Wagendorp

De schatkamer van Paustovski

Bert Wagendorp (1956) studeerde Nederlandse Taal- en Letterkunde en is journalist en schrijver. Hij is als columnist verbonden aan de Volkskrant en is mede-oprichter en hoofdredacteur van het literaire wiertelijdschrift De Muur. Zijn roman De Proloog (1995) werd al in het Duits vertaald, Ventoux (2013) werd verkocht aan Duitsland, Frankrijk, Denemarken en Noorwegen, en bovendien verfilmd. De Russische schrijver Konstantin Paustovski werd in Nederland groot door zijn vertaler Wim Hartog. Deze stelde voor uitgeverij Van Oorschot Goudzand – Verhalen, dagboeken en brieven samen, met tot dusver onbekende teksten die een levensverhaal vormen. In 'De schatkamer van Paustovski', dat eerder verscheen in Sir Edmund, legt Bert Wagendorp uit waarom dit een groot moment in de Nederlandstalige literatuur is.

Bert Wagendorp

De schatkamer van Paustovski

Het moet ergens in 1965 zijn geweest dat Wim Hartog (1940) de boekwinkel Du monde entier aan de Boulevard Saint-Germain in Parijs binnenliep. Zaankanter Hartog volgde de tolkenopleiding Russisch aan de Sorbonne, hij had de taal leren kennen bij de marine. Tussen de stapels boeken stuitte hij op een werk van een hem onbekende Russische schrijver: Konstantin Georgiejevits Paustovski – in de Franse vertaling van Lydia Delectorskaya, tot de dood van de schilder in 1954 model, medewerkster en muze van Henri Matisse.

Het was het eerste deel van Paustovski's *L'histoire d'une vie, Les années lointaines – Verre jaren* – in 1963 uitgekomen bij Gallimard. Hartog las de eerste regels ('Ik zat in de hoogste klas van het Kiever gymnasium toen ik een telegram kreeg met de mededeling dat mijn vader op ons landgoed Gorodisjtsje bij Belaja Tserkov op sterven lag.') en was verloren. 'Ik wilde alle andere regels ook lezen.' Het was het begin van een levenslange liefde en passie voor het werk van Paustovski (1892-1968).

Hartogs toewijding aan de Russische auteur is groot – wellicht zijn nooit eerder auteur en vertaler zo samengesmolten. Wim Hartog is in zekere zin Paustovski geworden, hij kent de schrijver mogelijk beter dan hij zichzelf kent. Hij heeft veel van hem geleerd, 'zoals dat er een groot verschil is tussen kijken en zien'.

De band is alleen maar sterker geworden na zijn intensieve werk aan *Goudzand*, een ruim zeshonderd pagina's tellende, door Hartog gemaakte keuze uit de nalatenschap van Paustovski, brieven, dagboekfragmenten, journalistieke stukken en verhalen, waarin de schrijver hem, ook als mens, nooit heeft teleurgesteld. 'Die angst is er toch, als je iemand heel erg bewondert.'

Hartog kreeg toegang tot de literaire schat dankzij zijn vriendschap met Paustovski's enige nog levende dochter, Galina Arboezova. 'Het aangenomen kind uit zijn derde huwelijk, dat hij als zijn eigen dochter beschouwde. Ik kreeg van haar carte blanche.' De Nederlandse uitgave is een wereldprimeur, een Russische editie staat op stapel.

'Ze hebben me weleens gevraagd een biografie van Paustovski te schrijven. Daar ben ik nooit op ingegaan. Ik vind dat hautain. Je moet als biograaf opinies over iemands leven formuleren, tot een soort herinterpretatie van gebeurtenissen komen. Daarbij gaat onvermijdelijk je eigen ego een rol spelen. Dat wilde ik niet.'

In *Goudzand* heeft Hartog getracht op zo chronologisch mogelijke wijze, soms tot op het uur precies, Paustovski's leven te reconstrueren. Hij zocht in de bijna eindeloze hoeveelheid gedocumenteerde stukken naar een levenslijn – weergegeven in Paustovski's eigen woorden. 'Goudzand is uitgezeefd zand, waarin je goudflintertjes vindt.'

Hij is er vier jaar mee bezig geweest en vond pas na lang zoeken en verschillende afwijzingen gehoor bij een uitgeverij. Het resultaat van zijn

inspanningen is fenomenaal. ‘Bij Van Oorschoot zeiden ze, toen ik het bij ze had ingeleverd: waaraan hebben wij dit geschenk uit de hemel te danken?’

Goudzand is een schatkamer vol schitterende Paustovski-zinnen, ontroerende brieven en aangrijpende beschrijvingen van de ellende die hij tegenkomt en doormaakt – die zijn onuitputtelijke levenslust altijd maar tijdelijk aantasten. Het is het levensverhaal van een man die zijn eigen leven tot een omvangrijke roman maakte, door dag na dag aan te tekenen wat hij meemaakte en dacht. ‘Paustovski was altijd schrijver, niet alleen wanneer hij bezig was met literatuur. Er staan in *Goudzand* brieven aan zijn geliefden die tot het allermooiste behoren wat hij ooit heeft geschreven – en wat ik ooit heb gelezen.’

De verschijning van *Goudzand* is een groot moment in de Nederlandstalige literatuur. Dat klinkt vreemd, over een boek van een Russische schrijver die met zijn hele ziel en zaligheid was verbonden met zijn vaderland. Maar waarom zou een vertaling eigenlijk níét tot de Nederlandstalige literatuur kunnen behoren – als de vertaler erin is geslaagd de schoonheid van het oorspronkelijke werk niet alleen te bewaren, maar het tegelijkertijd om te vormen tot een Nederlandstalig kunstwerk? Een kunstwerk dat zelfs voor Rusland nieuw is en dat het verdient de wereld te veroveren, geschapen door Konstantin Paustovski, geproduceerd door Wim Hartog.

‘Vertalen is moeilijk. Bij Paustovski komt bovendien veel gesproken taal voor. Stel dat een visser vanuit een bootje iets roept in het Russisch. Dan moet ik dat zo vertalen in het Nederlands, dat de lezer een visser iets hoort roepen. Geen Russische visser of Nederlandse visser. Er zijn alleen vissers.’

Konstantin Paustovski vormde Wim Hartog. Maar nu doet de vertaler wat terug: hij vormt met zijn keuze uit diens werk de schrijver en diens bestaan en brengt hem opnieuw tot leven en voor het voetlicht. ‘Je ziet hem er zelden tussen staan, maar Paustovski hoort voor mij in het rijtje grote Russische schrijvers uit de negentiende en twintigste eeuw.’

‘Opeens voelde ik een onstuitbaar verlangen in mij opkomen: ergens ver weg schitterden voortdurend van kleur veranderende zeeën, zong takelage, rumoerden bontgekleurde landen en verdwenen schepen in de nacht, alsof ze langs de grote zeeroutes de sterrenhemel tegemoet voeren. Sindsdien heeft de hang naar omzwervingen mij nooit meer verlaten.’ (*Goudzand*, ‘In het kort iets over mezelf’.)

De lezers van *Verhaal van een leven* weten: hier spreekt de schrijver die ons gedetailleerd op de hoogte heeft gehouden van zijn omzwervingen. ‘Omzwervingen zijn de weg die ons nader tot de hemel doet komen’, schrijft Paustovski ergens in *Goudzand*. Zo zingt het boek continu mee met zijn levenswerk en vormt het er een tweestemmig koor mee.

De Nederlandse vertaling van *Verhaal van een leven* verscheen, in zes delen Privédomein, tussen 1967 en 1984. Wim Hartog: ‘Ik las de Franse vertaling, en ik wist meteen: dit móét vertaald worden. Dus ik schreef een brief naar de Arbeiderspers. Maar het kostte me veel moeite om ze ervan te overtuigen dat ze Paustovski moesten uitgeven. Ze waren niet erg enthousiast, niemand geloofde erin.’

Uiteindelijk wist Martin Ros, de legendarische redacteur die de Privédomein-

serie uitbouwde tot een monument, de Arbeiderspers ervan te overtuigen het erop te wagen – Hartog mocht deel drie van *Verhaal van een leven* vertalen, *Begin van een onbekend tijdperk*, daarna zou de uitgeverij wel verder zien. In dit deel schreef Paustovski over de Russische revolutie – in 1967 was de vijftigjarige herdenking van de Oktoberrevolutie en dat zou mogelijk enige belangstelling voor het werk van de tamelijk onbekende auteur wekken. Paustovski was weliswaar in 1965 genomineerd voor de Nobelprijs, maar die ging dat jaar naar zijn landgenoot Michail Sjolochov – die er overigens niet voor de vergetelheid door werd behoed.

De Nederlandse lezers omarmden Paustovski vrijwel onmiddellijk. Zij hadden dezelfde ervaring die Hartog eerder had meegemaakt: een paar zinnen Paustovski betoveren je en laten je geen keuze: verder lezen! In 1970 verscheen *Verre jaren*, deel 1, en daarna met tussenpozen ook de overige delen, tot in 1985 *Boek der omzwervingen* uitkwam, het laatste deel dat door Paustovski in 1963 werd afgerond en afgesloten met een gesprek met de schrijver Gorki, die tegen hem zegt: ‘Zet ’m op! Leeft u zo verder als u begonnen bent. Met vallen en met op te staan, zo moet men door de wereld gaan.’ Het is het motto van al het voorafgaande.

Wim Hartog is tot zijn pensionering fulltime conferentietolk Russisch, Deens, Engels, Frans en Duits geweest en reisde daarvoor door heel Europa. Zijn literaire werk verrichtte hij in de tijd die hem daarnaast nog restte – behalve uit het Russisch vertaalde hij ook uit het Duits en Frans. ‘Van alles, Paul Léautaud, maar ook boeken over Franse wijn en kazen.’ Hij is op zijn 76ste nog altijd actief.

‘Vertalen is mijn hele wezen. Ik vind het heel erg prachtig mooi werk, ik heb het altijd als een roeping gezien, vanaf het moment dat ik besloot: tolk, vertaler, dat is wat ik wil gaan doen.’ In Paustovski vond de jonge Hartog meteen zijn grootste uitdaging, groot genoeg voor de rest van zijn leven. ‘Eerst leek het onmogelijk. Ik moest op zoek naar onvoorstelbare diepten in mijn hoofd. Vaak was er hoofdpijnverwekkende wanhoop. Hoe blijf je zo dicht mogelijk bij Paustovski en vertaal je zelfs de onmogelijkste teksten zoals Paustovski ze in het Nederlands geschreven zou hebben? Als ik soms de Nederlandse Paustovski wordt genoemd, dan is dat voor mij geen aantasting van mijn ego, maar een geuzennaam.’

Als hij zo nu en dan stukken van zijn vertaling van *Verhaal van een leven* terugleest, vraagt hij zich soms af hoe die konden ontstaan. ‘Ik was 25 toen ik het eerste deel vertaalde, maar ik heb er nog altijd geen woord aan toe te voegen of van weg te halen, want dan stort het hele bouwwerk ineen. Ik lees het en denk: dit is een heel groot kunstwerk, ook in het Nederlands.’

Dat vinden meer mensen. De Privédomeindelen van Paustovski behoren tot de best verkochte in de serie. Er is veel gezocht naar een verklaring voor dat feit: in geen enkel ander land was de vertaling zo langdurig succesvol – in Frankrijk zijn de delen van *L’histoire d’une vie* allang niet meer verkrijgbaar, in de VS werd de vertaling nooit herdrukt. Overigens kwam het, door een conflict tussen Hartog en de Arbeiderspers, ook hier al enige jaren niet meer tot een herdruk, ondanks de voortdurende vraag. De ruzie tussen Hartog en AP ontstond toen de uitgeverij bleef weigeren een contract met de erven Paustovski af te sluiten en royalty’s te betalen. In

2016 verschijnt *Verhaal van een leven* daarom in twee delen dundruk bij uitgeverij Van Oorschoot, in de Russische Bibliotheek.

Hartog heeft ook niet meteen een verklaring voor de Nederlandse liefde voor Paustovski. 'In de eerste plaats moet het iets hebben te maken met de meesterlijke stijl, die een op zich al heel goed boek nog een stap verder voert. Het is een zoektocht, een *recherche du temps perdu*. Een tijd waarvan de meeste lezers geen weet hebben. Paustovski heeft veel vrouwelijke lezers, wat misschien heeft te maken met zijn gevoeligheid.'

Wellicht zijn het de levendige dialogen, de aangrijpende beschrijvingen van wat oorlog aanricht en die zelfs een ijzervreter in een pacifist zouden veranderen, de magnifieke weergave van de natuur die de schrijver op zijn reizen aan zich voorbij ziet trekken. De lezer reist met de jonge student en broeder Paustovski op een hospitaaltrein door de gebieden waar nu wéér een oorlog woedt.

Paustovski lezen is reizen door een andere wereld en een andere tijd, maar nooit is het zo vreemd of lang geleden dat er geen herkenning meer is. Hij schrijft filmisch en met een bedrieglijke eenvoud. Zijn woorden en zinnen lijken een soort magie te bezitten en trekken je als een sterke magneet het verhaal binnen, ook in *Goudzand*.

In 'Een open vrachtwagen' beschrijft hij als oorlogscorrespondent een rit in een legervrachtwagen van Rybnitsa-aan-de-Dnjestr naar Tiraspol, in juli 1941. De reis wordt bemoeilijkt door aanvallen van Duitse Messerschmitt-jachtvliegtuigen.

Na zo'n aanval vroeg de chauffeur mij plotseling: 'Wat komt er in u op als de kogels over u heen fluiten? Herinneringen?'

'Ja, herinneringen,' antwoordde ik.

'Ja, in mij ook,' zei hij na een korte stilte. 'Ik moet dan denken aan de bossen bij ons in Kostroma. Als ik in leven blijf, ga ik terug naar mijn geboortestreek en solliciteer ik naar een aanstelling als boswachter, wij – ik heb een rustige lieve vrouw, en een dochtertje – gaan dan ergens in het huis van een boswachter wonen. Neem van mij aan dat alleen bij de gedachte daaraan mijn hart al overslaat. En dat kun je als chauffeur beter voorkomen.'

'Ook ik moet aan de bossen bij ons denken,' antwoordde ik.

'Zijn die mooi?' vroeg de chauffeur.

'Heel mooi!'

De chauffeur trok zijn veldmuts dieper in zijn ogen en gaf gas. Verder wisselden wij geen woord meer.

In september 1966, Wim Hartog woonde in Parijs in een huis tegenover de Sorbonne, in een dienstbodekamer dat uitkeek op een kleine Russische boekhandel, wandelde hij over de Boulevard Saint-Germain. Tegenover het café Les Deux Magots, waar je in die tijd Jean-Paul Sartre en Simone de Beauvoir nog kon aantreffen, zag hij een rij staan voor de kleine boekhandel. Binnen zat iemand te signeren die hij niet kende.

Het beeld van de signerende man zag hij jaren later bij het samenstellen van *Goudzand* terug op een krantenpagina: het was Konstantin Paustovski. Dichter bij de auteur is hij nooit geweest. De grote schrijver en zijn vertaler en herschepper, twee

schepen die elkaar passeerden in de nacht. Hartog: 'Een gemiste kans ja. Daar heb ik nog altijd veel spijt van.'

Konstantin Paustovski: *Goudzand* - samengesteld en vertaald door Wim Hartog, is verschenen bij Van Oorschot.